

A *Hymnus* paraklétoszi szerephagyománya

///(részletek)

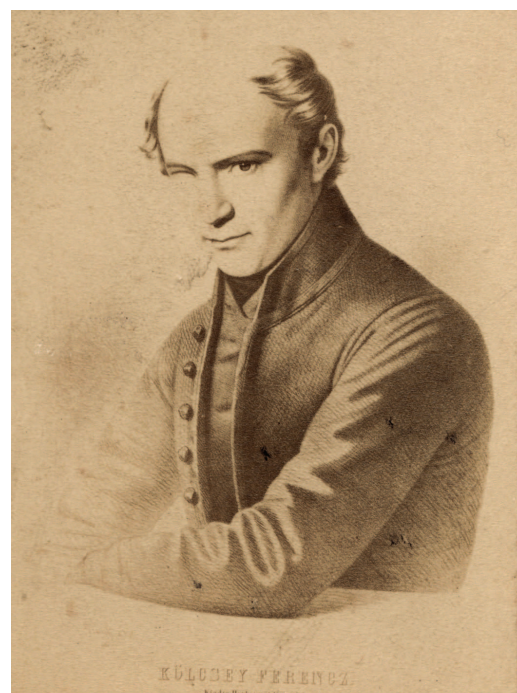
DÁVIDHÁZI PÉTER

Lépünk hátra, hogy a részletekből összeálló egészet, s még hátrább, hommage à Northrop Frye,¹ hogy az egész archetípust felismerhesük. A *Hymnus* szerepmintájának azonosításához tanácsos messzebből pillantanunk e költeményre, mint azok tették, akik egy-egy sorára, szintagmájára, netán csak szavára összpontosítva igyekeztek előzményeket vagy megfeleléseket felkutatni, bejárva értük a régi magyar irodalom és a *Biblia* messi tájait. Hátrább lépve, s most az egyszer akár elmosódni engedve a nyelvi részletek fenséges textúráját, immár föltehetjük alapkérdésünket: mindazzal, amit mond, a költeményben megszólaló alany végső soron milyen szimbolikus cselekvést hajt végre, s mit szeretne voltaképpen *elérni* beszéde által? Ha így tesszük föl a kérdést, válaszukból máris kirajzolódik az irány, amelyben elindulva visszajuthatunk e szerep nagy ősmintájához: egy közösség nevében és érdekében szószólóként *közbenjár*, hogy *kiengesztelje* Istent. Ennek értelmében a *Hymnus* cselekvésmintájának a szakirodalomban különkülön és váltogatva emlegetett kétféle értelmezését, szakrális, vagyis (nemzeti) imaként,² illetve világi, amennyiben jogászai retorikájú védőbeszédként³ való felfogását egyaránt visszavezethetjük közös logikai ősmintájukra, egy bűnös (egyén vagy közösség) szószólójának engesztelő közbenjárására a legfőbb (világi vagy transzcendens) hatalomnál, kedvező elbírálásért. Ugyanígy vezethetjük vissza a vers alanyának korábbi szerepmeghatározásait (pap, prédikátor, védőügyvéd, tolmács, szószóló) a közös vonásaikat nagyszabású egységbe foglaló mögöttes ősmintára, az egyszerre égi és földi lényegű pártfogó, a Paraklétosz, a (nagy kezdőbetűvel megkülönböztetett) Szószóló archetípusára. A 'paraklétosz'

eredeti (joggyakorlati) jelentése szerint ugyanis a vádlott mellé kirendelt (para-kaleo, ad-vocatus) védőügyvéd utalt, s a Bibliában János első levele ezt a jelentést alkalmazza metaforikusan Jézusra, mégpedig kétirányú közvetítésre célozva: Isten parancsolatait közvetíti az embereknek, s az emberek ügyét képviseli támogatólag Isten színe előtt. „En fiatskaim, ezeket írom néktec, hogy ne vétkezzetec, hogy ha valaki vétkezendic, vagyon szószólónc az atyánál, az igaz Jesus Christus. Es ő az mi bűneinkért engesztelő; nem czac az mi bűneinkért pedig, hanem mind az egész világnac bűneiért” (1 János 2,1–2,3).⁴

(A Károli-Biblia, amelyet Kölcsey használt, itt szószólónc fordítja a „paraklétosz”-t.)⁵ Távorról és kicsiben, de erre hasonlít, hogy a *Hymnus* alapgesztusában a himnuszok eredeti lényegét adó dicsőítés (itt Isten jötteinek magasztaló felsorolása a második és harmadik versszakban) immár alárendelve betagozódik egy olyan könyörgésbe, mely a magyarság vétkei miatt haragvó Istent („Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben,”) akarja kiengesztelni: „Szánd meg Isten a' Magyar”. Tekintsünk el most az engesztelő érvelés mikéntjétől („Mégbűnhödté már e' nép / A' múltat 's jövendőt!”), annak sokat vitatott teológiai problémáival együtt, melyek messzire vezetnének és elterelnék figyelmünket a szerephagyomány folytonosságáról. (Megtárgyalásuk egyrészt teológiai szakértelmet igényelne, másrészt a paraklétoszi szerep jézusi megtestesüléséhez képest csak azt az alapkülönbséget finomíthatná tovább, hogy a *Hymnus* szószólója egyáltalán érvel az engeszteléshez, Jézus ellenben maga az engesztelő áldozat az emberek vétkeiért, így paraklétoszként közbenjárva nem kell érvelnie, és váltságműve amúgy

Kölcsey Ferenc Einsle portréja nyomán, kiad. Heckenast Gusztáv

is főlölegessé tenné a kérdést, hogy az emberek saját szenvedéseikkel megbűnhődtek-e már bűneikért vagy sem.) Szorítkozunk a távolabbról felismerhető hasonlóságra, a *Hymnusban* megszólaló alany és a paraklétoszi szerephagyomány közös cselekvésmintájára, mondhatni a művelet archetípusára (vétkes közösség szószólójaként pártfogón közbenjárni egy fensőbb hatalomnál), hogy e távoli enyészpont perspektívájából kirajzolódhasson, hogyan függ össze e szerephagyomány mentalitása jegyében a *Hymnus* Kölcsey más (szépirodalmi és jogászai) műveivel, értekezésében kifejtett vallási gondolataival és saját vallásgyakorlatával, sőt a magyar kultúra egy reprezentatív költői szerepértelmezésével, mely nyomot hagy Kölcsey utóéletében, tovább követhető Kazinczy, majd főként

/// Dávidházi Péter: *A Hymnus paraklétoszi szerephagyománya* = Alföld, 1996/12, 66 – 80.

Petőfi kései ünneplésének nyelvi és rituális megnyilvánulásában, s máig sokféleképp érzeteti hatását.

Paraklétoszi szerepmintája révén a *Hymnus*, sőt Kölcsey másutt is felbukkanó költői feladatértelmezése ősrégi vallási hagyományhoz kapcsolódik. A *Biblia* két nagy részének felfogása e szerepről összefügg. Az Ószövetségben Ábrahám engesztelő érveléssel közbenjár Szodomáért az Úrnál, aki „az egész föld bírója” (1Mózes 18,20–33), Mózes imádkozik a fáraó népéért (2Mózes 8,28–30). A közbenjárás itt a próféta hivatásának részei közé tartozik: a nép, sőt a királyok is Jere-

vetségi minta azonban többféle régebbi elemet egyesít: mint kimutatták, a paraklétoszi joggyakorlati fogalmával élve János hézagmentesen érvelésébe illeszt egy archaikus tágabb szerepkört, melyben a tárgyaláson megjelent befolyásos pártfogóktól a hatóságot megindítani hivatott síró-rívó hozzátartozókig vagy akár a bírakat megfenyegető (fizetett) közbekiabálókig sokféle világi szerepváltozat társul az Istent imával és égő áldozattal engesztelő büntelen főpap vallási ösképpével.⁶ A *Hymnus* költője a magyar nép „zivatáros” (értsd: 16–17.) századainak prédikátori szerepébe visszahelyez-

első levelében Szószólóként értelmezett „igaz” (értsd: igazságos) Jézus közbenjárását utánozza az Atyánál, a további büntetés elengedését remélve. „Szánd meg Isten a' Magyar / Kit vészek hányának, / Nyújts feléje védő kart / Tengerén kínjának. / Bal sors a' kit régen tép / Hozzá víg esztendőt, / Megbűnhötte már e' nép / A' múltat 's jövendőtl!”

Kölcseyt alkatának több alapvonása és külső körülmények predesztinálták arra, hogy költeménye föld és ég határán, közbenjáróként engesztelve szólaljon meg. A nagy előkép körvonalait őrző szerep olyasvalakit kívánt, akinek egyaránt jussa van a földhöz és az éghez, aki ráadásul egyszerre írás- és törvénytudó (a rábeszéléshez ösztönös vagy tanult retorikai képességre van szükség, vagyis a szavak emberére, a tárgyalás lefolytatásához ezen kívül a jogi előírások és transcendens parancsok ismeretére), végül aki maga büntelen volt, amíg a közösséggel azonosulva annak bűneit magára nem vette. Mivel a *Hymnust* Kölcsey írta, senki sem vonhatta kétségbe, hogy lírai alanya joggal beszél egy nemzet szószólójaként, s hogy közössége egész történelmi múltját képviseli, de az sem lehetett vita tárgya, hogy illetékes a magyarság nevében Istenhez szólni. Vallási és hazafias érzelmeinek összeolvadását korán észreveték;¹⁰ ugyanígy megfigyelhető, hogyan siet segítségére a jogászai képzettség az összeforrt hazafias és vallásos érzületnek: az ima ezért lehet egyúttal szakzerű retorikával kimunkált védőbeszéd a végső, transcendens bíró előtt. Javára válhatott a szerep hitelességének, hogy kortársai szűziesnek, s valahogy életlen kívülinek látták a sápadt, fél szemére vak, szokásaival környezetétől eltérő költőt, aki mint ha azért lett volna egyszerre őshonos és idegen a saját hazájában, sőt talán a földön, mert az emberföldi szférából kapta megbízatását. Kölcsey alakja mindkét vonatkozásban annyira lenyűgözte kortársait, hogy már közvetlenül halála után felmagasztosult, tiszteletet parancsolóan védve emlékéit; mi több, fiatalabb író-társai szemében költőnk nemcsak hallatlan erkölcsi tekintélynek örvendett, hanem kifejezetten paraklétoszivá lényegült. [...]

Kölcseynek nagy része volt abban, hogy a reformkorban a költői szerep a *Hymnus* lírai alanyának szerepmintája jegyében értelmeződött át, összhangban a hazáról és az irodalomról alkotott fogalmak korabeli szakralizálódásával, e fogalomkör szókincsének, analógiáinak és szertartásvilágának vallási átszínező-

Szabó Vladimír: *Próféta*, rézkarc, papír, 180 x 240 mm (Magántulajdon)

miáshoz fordulnak, hogy képviselje őket az Úr színe előtt, kérdezzon tőle valamit számukra vagy könyörögjön értük valamiért (Jeremiás 21,2; 37,3; 42,1–4), a legkorábbi példa erre Ámos, aki álmában közbenjár Jákobért (Ámos 7,2–3; 7,5–6), s a könyörgés általi közbenjárás megkísérlése az igazi próféta ismérveként van feltüntetve (Jeremiás 27,18); az Újszövetségben viszont a paraklétoszi szerepnek része a prófécia, hiszen a Jézus távozása után eljövő másik paraklétoszi többek közt a jövő feltárásával segít (János 16,13). A prófétai és a paraklétoszi szerep bibliai érintkezése teszi majd lehetővé, legalábbis logikailag, hogy a *Zrínyi második* énekében Kölcsey a prófétai (vátesszi) megszólalást ugyanazon versen belül váltogassa a paraklétoszival, amely azonban itt a sorsot kéri. Az újszö-

vedve szintén többretegű vallástörténeti utalásrendszerrel dolgozik: a paraklétoszi szerephagyomány szellemében kéri az ószövetségi mennydörgő haragú (de villámával zeuszian lesújtó) Istent, (aki a „védő kart” is mintha vagy ószövetségi kinyújtán,⁷ vagy aigiszként tartaná⁸ a magyarok fölét),⁹ érvelésének a bűn és bűnhődés megfelelő arányára apelláló logikája, sőt talán az áldozat megtérülését váró és hiábavalóságát felpanaszoló ésjárás („S ah szabadság nem virul / A' holtak véreből,”) is inkább ószövetségi eredetű, ám a vers könyörgésének egésze, egy közösség szószólójaként fellépő alanyának beszédhelyzete, a keretül szolgáló első és utolsó versszak engesztelő alapgesztusa eközben (akarva-akaratlanul és mutatis mutandis) egy láthatatlan újszövetségi mintához igazodik, azaz a János

désével és allegorikus rendszerré fejlődésével, benne nem utolsó sorban a költőnek mint transzcendens ihletű útmutatónak egyéb szerepváltozataival (szent, mártír, próféta), amely ettől fogva sokáig meghatározza a költői magatartás önértelmezéseit is, oly maradóan bevésődve a köztudatba, hogy akik később politikai célokra akarták mozgósítani, bizton számíthattak rá. Nem maradhatott hatás nélkül, hogy Kazinczyról szóló emlékbeszédében (mely 1833-ban a Muzáriumban és a Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben egyaránt megjelent) megrendítő képet festett az újabb irodalom korszaknyitójaként tisztelt literátor életáldozatáról. Bár itt a „végzet” (tehát nem Isten) akaratát látja a múlt nagy magyarjainak (kortársaik részvétlenségétől kísért) önfeláldozó munkásságában, s általánosítva is megjegyzi, hogy előzetes áldozat nélkül ritkán születik bármi jó, a „sors” eszközének látott Kazinczy áldozatát mégis egyértelműen vallási képzettségűséggel előbb (megnevezetlenül) Mózes szerepéhez hasonlítja („félszázadig küzdött a pusztában, s egy messze pillantás az Ígéret földébe lón minden jutalma”), majd (ugyancsak név nélkül, de a merész analógia öntudatlan elfogadtságát ezzel alighanem megkönnyítve) Jézus bűnmegváltói halálának mintájára értelmezi („véráldozatnak képelem a szent öreget, mely a nép bűneieért utolsó hörgései közt vonaglik”),¹¹ előképét teremtve meg ezzel a következő évtizedek vallási, nemegyszer jézusi szimbolikájú Kazinczy-képének, mely majd az 1859-es centenáriumi ünnepségen éri el csúcspontját, bizonyosan hozzájárulva a költői szerep köztudatbeli szakralizálódásához. A Kazinczy-ünnepély alkalmából a Vasárnapi Újság újraközölte Kölcsey emlékbeszédét, melynek szakrális utalásai azonnal megtalálták helyüket az ünnep vallási hasonlatrendszerében: a pesti megemlékezésen Szász Károly versében az ünnepelt „tűz-oszlop”, a mindenkori „Mózesek” egyike, Toldy beszédében „lángoszlop”, Tompa költeményében „Szent”; egy eperjesi beszédben „a Honszellem szentje”; az országzerte elhangzó szónoklatokban ő a nyelv és irodalom „apostola”, „hitvallója”, „missionáriusa”, „vértanuja”, sőt „megváltója”, aki szenvedésteli élete során gyakran „hallotta a »feszítsd fel« szót”.¹²

Mindebből a költő paraklétszi szerepmintájának jelentőségét nemcsak az íróvilág, hanem a szélesebb s tán tanulatlanabb köztudat is megértette, sőt szükség esetén használta is. Halála után

Petőfi alakja mindinkább ilyen szerepet kap; folyamodni lehet hozzá, hogy közbenjárjon Istennél egy-egy kérés teljesítése végett. A Petőfi-kultusz változó politikai környezetében vissza-visszatérő közös lélektani sajátosság, hogy a transzcendens, sőt felismerhetően jézusi attribútumokkal ellátott költőre olyan szószóló és közbenjáró szerepét osztják, aki közvetíteni tud ember és Isten közt, közülünk való, mégis felsőbb lény, ide is, oda is tartozik, s így alkalmas arra, hogy világi ügyeknek megnyerje a természetfölöttit, és reményekre jogosítsa fel a közösséget, amelyet képvisel. [...]

Paraklétszi megszólalásával a *Hymnus*, a legszélesebb körben megtanult, leggyakrabban hallott, s ezért a köztudatban legmélyebbre ivódott magyar vers változó ideológiájú korokon át fenntartotta a költői hivatás Istennél közbenjáró, egyszerre hazafias és szakralizált értelmezésének lehetőségét.

Mint e szerepértelmezés utóéletéből látható, Kölcsey közvetve segített jézusi attribútumokkal (megváltói életáldozat, feltámadás) utólag elláthatóvá tenni a reprezentatív költő képzetét, középpontot adva a transzcendens ihletű útmutatói szerep egy-egy tulajdonságra szűkített alváltozatainak (vates, próféta, szent, vértanú), összhangban e szerepfelfogás egyéb szemléleti és stílusbeli vonzataival, az irodalom komoran magasztos funkciójának jellegzetes felfogásától az irodalomról érkező kritikai vagy irodalomtörténeti műfajok emelkedett retorikájáig. A költői szerep paraklétszi mintája beilleszkedett a közösségi öngazolás védelmi alapformái közé; a lírai alany engesztelő közbenjárása Istennél lényegében hasonló vindicatio, mint az elbeszélés általi közösségi öngazolás a hőseposztól az irodalomtörténet-írásig. S a közösségi ügy védelme holtuk után is feladatuk marad a köztudatban transzcendens hatalommal felruházott nagy magyar költőknek, sőt költői szerepük lappangó szakrális ősmintáiról, köztük a paraklétsziról utólag bizonyosodhatunk meg igazán: ahogy a *Hymnus* alapnyája közbenjár Istennél a magyarságért, úgy fog Erdélyi János epigrammája az elhunyt Kölcsey szelleméhez fohászzkodni, hogy az járjon közbe hazája ügyében az emberek atyjánál, s úgy fohászzkodnak majd későbbi szónokok Petőfi szelleméhez, hogy járjon közbe a megcsonkított ország kiegészítéséért vagy a kisemmizett szegények felkarolásáért. A paraklétszi megszólalás a magyar kultúra jellegzetes történelmi alapszólalmainak egyike,

melynek hosszan kitartott véghangzata mára elhalkulhatott, de nem enyészett el, s a *Hymnusban* tisztán hallható.

1 Northrop FRYE: *The Archetypes of Literature = 20th Century Literary Criticism. A*

Reader, ed. David LODGE, London, 1972, 427.

2 HORVÁTH János: *A Hymnus (1823. január 22.)*, Napkelet, 1923, I, 98.; HORVÁTH János: *Tanulmányok*, Bp., 1956, 185.

3 ÚJVÁRI Lajos: *Kölcsey és Hymnusa*, Új Magyar Museum [Kassa], (2) 1944/4/2, 196–205.

4 *Szent Biblia*, ford. KÁROLI Gáspár, Vizsoly, 1590.

5 Vö. RENÉ GIRARD: *Le Bouc émissaire*, Editions Grasset & Fasquelle, 1982, 305.

6 Hans-Josef KLAUCK: *Der erste Johannesbrief*, Zürich, Braunschweig, Neukirchen-Vluyn, 1991, 103–105.

7 Vö. Papp Vilmos cikkével, mely 5Mózes 26,5–10 analógiájára értelmezi e sort. *A reménység himnusza*, Keresztyné nevelés, 1996/4, 4.

8 Erre a lehetőségre Szilágyi Márton hívta fel a figyelmemet; ezúton köszönöm neki.

9 A „feléje” szót e versben (Kölcsey kelet-magyarországi, „e”-zö nyelvjárására hivatkozva) már Martinkó András ’föleje’ értelemben olvasta, aki ezt a (helyes) olvasatot így indokolta: „Védőpajzsot, védő kart nem valaki felé szoktunk nyújtani, hanem valaki fölé szoktunk tartani.” (MARTINKÓ András: *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* Bp., 1983, 106–107.) De a mi szokásunk mint analógia itt félrevezető, hiszen hiába nyújtánánk valaki fölé védőpajzsot, „ha küzd ellenséggel”, azzal csak a felülről érkező csapások vagy lövedékek ellen védenénk meg, de az előlről, oldalról vagy hátulról jövőkkel szemben nem; az utóbbiakat csak akkor háríthatja el a küzdő fölé nyújtott védő kar, ha az egyszerre minden irányból tud oltalmazni, ami már csak természetfölötti módon lehetséges, ahogy például Zeusz tehet sérthetetlenül egy harcost az aigisz fölébe tartásával.

10 GYULAI Pál: *Kölcsey Ferenc = GYULAI Pál: Emlékbeszédek*, I–II, 1902, I, 292.

11 KÖLCSEY Ferenc: *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett = Kölcsey Ferenc Összes Művei*, s. a. r. SZAUDER Józsefné és SZAUDER József, 1960, I, 715, 722.

12 TOLDY Ferenc: *Pillantás Kazinczy írói pályájára = Toldy, 1888, II, 176–191.; Kazinczy Ferenc évszázados örömemléke Eperjesen*, november 1. 1859. esztendőben, Sárospatak, 1859, 6–7, 9.; Kazinczy-emlény, 1860, 172.; Szabó, 1860, 2, 54.

Anton Einsle festménye után, Barabás Miklós rajza után Karl Mahlknecht: *Kölcsey Ferenc*, 1840, acélmetszet, papír, 174 x 125 mm (MNM, MTKCs, foto: Király Attila)